

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ковтюх Світлана Леонідівна – кандидат філологічних наук, доцент, професор, завідувач кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Ірина КУЛІШ (Кіровоград, Україна)

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМОСТІЙНОСТІ КУРСАНТІВ-ДИСПЕТЧЕРІВ У НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті досліджено особливості самостійності курсантів-диспетчерів у навчальній діяльності. Виділені критерії оцінювання самостійності курсантів-диспетчерів у навчальній діяльності. Визначені методики дослідження самостійності курсантів-диспетчерів. Інтерпретовані результати констатувального етапу дослідження самостійності. Виділені рівні самостійності курсантів-диспетчерів у навчальній діяльності.

Ключові слова: самостійність, саморозвиток, самопідготовка, навчальна діяльність, професійна готовність, професійні якості, самооцінка, особистість.

Постановка проблеми. Проблема розвитку самостійності курсантів-диспетчерів у навчальній діяльності є однією з актуальних у педагогічних дослідженнях, що пов'язано з необхідністю удосконалення підготовки майбутніх спеціалістів з обслуговування повітряного руху, які були б здатними здійснювати професійну діяльність на високому рівні, гідно конкурувати на сучасному ринку праці та послуг. В умовах вищого навчального закладу внаслідок становлення психологічних властивостей у молоді найбільш активно виявляється потреба в самостійності. Це потребує створення умов для особистісно-професійного саморозвитку курсантів, озброєння їх навичками роботи над собою, спрямування їх пошуків та зусиль на прояв самостійності в навчальній діяльності, а згодом і в професійній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблема самостійності особистості в контексті формування її суб'єктності є предметом дослідження багатьох педагогів та психологів. Самостійність визначається як спосіб діяти відносно незалежно, ізольовано від інших, без сторонньої допомоги і не так як всі, а своєрідно (Ю. В. Янотівська), як вольову якість особистості (В. В. Богословський, Г. С. Костюк, В. О. Крутецький, А. В. Петровський), як умову, за якою учні здатні діяти самостійно (А. А. Люблінська), як характеристику дій учня (Є. Я. Голант, Р. Б. Срода), як бажання підлітка „стати дорослим”, що в його розумінні означає бути самостійним (І. Д. Бех). У дослідженнях Н. Г. Дайрі, Б. П. Єсіпова, Б. Д. Леухіна поняття „самостійність” визначається не тільки як здатність особистості діяти, виходячи з внутрішніх переконань і спонукань, а й виявляти при цьому максимум активності, творчості, ініціативи й відповідальності.

Самостійність пов'язана з детермінацією поведінки особистості та її внутрішньою позицією, що, в свою чергу, обумовлюється закономірностями індивідуального розвитку особистості. Це, на думку науковців, передбачає розвиток цілеспрямованості та відповідальних самостійних дій суб'єкта (П. П. Блонський, Л. І. Божович, О. М. Леонтьєв та ін.). Актуальним для нашого дослідження є думка про тісний зв'язок самостійності з мотивами діяльності й поведінки та вольовими якостями особистості (С. Л. Рубінштейн, Л. І. Рувінський, В. І. Селіванов). У вольовій активності виявляється людина з усіма її якостями та особистими інтересами, потребами, вподобаннями і переконаннями. Справжня самостійність передбачає свідому мотивацію дій та її обґрунтування. Виходячи з цього, незалежність від чужого впливу і неохочість до навіювання є виявом самостійної волі, оскільки сама особистість визначає об'єктивні підстави для того, щоб діяти самостійно.

Дослідженням студентського віку, до якого відносяться і курсанти, займалися Б. Г. Ананьєв, І. Г. Блощинський, Т. В. Бунєєв, Н. М. Генералова, Н. В. Кузьміна, Ю. М. Кулюткін, А. А. Реан, В. А. Сластьонін, В. О. Якунін та ін. Курсанти є складовою частиною молоді, її специфічною групою, що характеризується особливими умовами життя, побуту і праці, суспільною поведінкою і психологією, системою ціннісних орієнтацій. Поєднання високої соціальної активності з інтелектуальною й соціальною зрілістю курсантів сприяють формуванню ставлення викладачів до кожного з них як до партнера педагогічного спілкування, як до активного, самостійно організуючого свою діяльність суб'єкта педагогічної взаємодії, що передбачає створення необхідних педагогічних умов.

У психології проблема розвитку самостійності курсантів розглядається здебільшого в контексті формування професійної готовності, що трактується як такий стан, за якого фахівець здатний у будь-який момент оперативно виконати поставлене завдання [1: 7]. У такому контексті самостійність як професійна якість курсанта-диспетчера є сукупністю інтелектуальних, емоційних, вольових, мотиваційних характеристик особистості та системи професійних знань, умінь і навичок, що дають можливість здійснювати діяльність і нести відповідальність за прийняті рішення та їх наслідки. Виходячи з цього, структурними компонентами самостійності курсантів-диспетчерів виступають інтелектуальний (самостійність розуму), особистісний (самостійність характеру і спрямованості) та діяльнісний (самостійність діяльності і відсутність страху відповідальності за виконані дії).

Метою статті є емпіричне визначення особливостей самостійності курсантів-диспетчерів у навчальній діяльності.

Виклад основного матеріалу. На основі аналізу наукових джерел доведено, що самостійність майбутніх диспетчерів виступає показником їх професійної готовності, що обумовлено особливостями діяльності та необхідністю в будь-який момент оперативно виконати поставлене завдання. Це передбачає створення спеціальних умов для формування та розвитку цієї професійно важливої якості, адже формування самостійності в курсантів – це насамперед процес оволодіння необхідними пізнавальними діями, які на основі розвитку пізнавально-професійних інтересів перетворюються на способи діяльності, а згодом і на підґрунтя індивідуального стилю професійної діяльності диспетчера.

З метою забезпечення комплексної оцінки рівня самостійності курсантів процес оцінювання здійснювався у три етапи: „на вході”, в процесі та „на виході” [3: 49–50]. Фактично оцінка „на вході” відображає допрофесійний рівень готовності майбутнього фахівця, з яким він починає засвоєння нової навчальної дисципліни або теми. Процесуальна оцінка означає моніторинг показників успішності діяльності в ході виконання поточних завдань. Нарешті, оцінка „на виході” репрезентує результати засвоєння курсантом програми навчальної дисципліни. У нашому дослідженні результати констатувального етапу виконують функції оцінки „на вході”, проведення формувального експерименту передбачає поточне процесуальне оцінювання, контрольний етап відображає отриманий результат „на виході”.

Вибір методик визначався на основі комплексного підходу, який означає поєднання зовнішньої сторони оцінки (що виражається в об’єктивному вигляді, а саме з боку експерта / експертів) та внутрішньої сторони оцінки (яку дає сам суб’єкт). Зважаючи на це, уважаємо за необхідне застосувати комплекс способів оцінки самостійності курсантів, який передбачає здійснення самооцінки, експертної оцінки з боку викладачів та наставників, а також проведення емпіричного дослідження за об’єктивними критеріями та показниками. Вивчення та аналіз наявних педагогічних умов розвитку самостійності майбутніх диспетчерів в умовах ВНЗ також має проводитися за допомогою комплексу оцінок, який складається з оцінки курсантів, оцінки викладачів та результатів власно емпіричного дослідження.

Виходячи з того, що самостійність як професійна якість курсанта-диспетчера – це сукупність інтелектуальних, емоційних, вольових, мотиваційних характеристик особистості та системи професійних знань, умінь і навичок, то її структурними компонентами виступають інтелектуальний (самостійність розуму), особистісний (самостійність характеру і спрямованості) та діяльнісний (самостійність діяльності і відсутність страху відповідальності за виконані дії).

Дане положення стало вихідним при визначенні **критеріїв оцінювання самостійності курсантів-диспетчерів у навчальній діяльності**. Ними стали:

18. **мотиваційний** (який відображає самостійність характеру та спрямованість особистості – домінуючі мотиви, цілі, систему ставлень особистості до професійної діяльності та себе як професіонала, відсутність страху відповідальності за свої дії);

19. **вольовий** (що репрезентує самостійність діяльності та ознаки прояву самостійності в поведінці – рішучість, наполегливість, здатність до саморегуляції тощо);

20. **операційно-процесуальний** (який відображає самостійність розуму – володіння логічними операціями та вміннями порівнювати, узагальнювати, аналізувати тощо).

Дані критерії репрезентуються через **показники самостійності курсантів-диспетчерів у навчальній діяльності**, а саме:

1. **мотиваційний критерій** виявляється через *допитливість*, яка визначається як прагнення до широти і глибини знань, як потреба в пізнанні нової інформації, прагнення до самопізнання;

2. **вольовий критерій** – через *незалежність* як прояв уміння обходитися у навчальній діяльності без допомоги викладача, здатність приймати самостійне рішення та робити власний вибір;

3. *наполегливість* як прагнення домагатися здійснення поставленої мети, долати труднощі та перешкоди;

4. **операційно-процесуальний критерій** – через *критичність*, яка виявляється в умінні адекватно оцінювати власні результати, в умінні виокремлювати позитивне та негативне в діях оточуючих, у здатності до пошуку різних способів дій;

5. *ініціативність* як уміння висувати гіпотези та ідеї, уміння пропонувати нестандартні рішення, уміння реалізовувати власні починання.

У констатувальному етапі дослідженні брали участь курсанти спеціальності „Управління повітряним рухом”: 78 осіб другого та 82 осіб четвертого курсів Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету. Курсанти другого курсу були обрані в якості досліджуваних внаслідок того, що вони вже пройшли адаптацію до особливостей навчально-виховного процесу вищої школи, а також у навчальному плані збільшується кількість професійно орієнтованих дисциплін. Курсанти четвертого курсу залучені до участі в дослідженні, тому що вони вже мають певну систему знань, умінь, навичок, пройшли навчальну практику, на якій спробували свої сили в ролі диспетчерів, і вже налаштовані на професійну діяльність.

До участі в констатувальному етапі дослідження були запрошені 28 викладачів у ролі експертів. Участь пропонувалася тим педагогам та наставникам, які безпосередньо викладають на вказаних курсах та добре знають особливості навчальної діяльності своїх курсантів.

Дослідження рівня самостійності курсантів-диспетчерів у навчальній діяльності проводиться за допомогою комплексу методик: анкети для курсантів, анкета для викладачів, методики діагностики суб'єктивного контролю Дж. Роттера (адаптація Є. Ф. Бажина, С. А. Голінкіної, А. М. Еткінда) [2: 480–482], методики „Тест на незалежність” [2: 477–479], методики „Інтелектуальна лабільність” [3: 66–70], природний експеримент, спрямований на визначення уміння курсантів працювати з навчальним текстом.

Анкета для курсантів-диспетчерів вмішувала 10 питань, які відображають виокремлені показники самостійності (допитливість, незалежність, критичність, ініціативність та наполегливість) і мають варіанти відповідей. Кількісний аналіз щодо рівня самостійності досліджуваних проводився на основі нарахування балів за відповіді на 1–10 питань. Відповідь А) відповідає 3 балам, відповідь Б) – 2 балам, відповідь В) – 1 бал. Загальний рівень самостійності вираховувався як сума балів, отриманих на ці питання.

Була розроблена анкета для викладачів, які мали виступити в ролі експертів та визначити рівень самостійності в навчальній діяльності кожного досліджуваного. Викладачі мали за бальною системою визначити рівень самостійності кожного курсанта, що є, на нашу думку, досить важливим і дає можливість скласти повну характеристику динаміки самостійності протягом періоду навчання у вищому навчальному закладу на основі виділених показників. Рівень самостійності кожного курсанта вираховувалася як сума балів по показниках, що полегшує порівняння результатів, отриманих на основі самооцінки та експертної оцінки.

З метою об'єктивного дослідження самостійності курсантів у навчальній діяльності було відібрано спеціальні методики. Водночас застосування тієї або іншої методики обумовлено певними чинниками. Методика діагностики суб'єктивного контролю Дж. Роттера (адаптація Є. Ф. Бажина, С. А. Голінкіної, А. М. Еткінда) спрямована на визначення того, на кого або на що покладає досліджуваний відповідальність за успіхи й невдачі у своїй діяльності та житті в цілому.

Вибір методики „Тест на незалежність” зумовлений тим, що дає можливість визначити рівень життєвої самостійності суб'єкта, адже піднімаються питання вибору професії та організації навчання, пошуку потенційного місця роботи, рішення сімейних проблем тощо. Досліджуваному пропонуються 11 питань з трьома варіантами відповідей. За відповідь А) респондент отримує 4 бали, за відповідь Б) – 2 бали, за відповідь В) – 0 балів. Після підрахунку суми балів робиться висновок:

- від 33 до 44 балів свідчать про високий рівень незалежності особистості в судженнях та вчинках, при цьому вона не рахується з думкою оточуючих;
- від 15 до 32 балів означають, що людина досить незалежна, проте з розумінням та повагою ставиться до позиції інших людей;
- 14 та менше балів показують залежність особистості від оточуючих людей, несамостійність та невпевненість у собі.

Наступною стала методика „Інтелектуальна лабільність”, яка спрямована на вивчення здатності особистості уважно сприймати та швидко обробляти інформацію, приймати рішення. Така здібність формується на основі лабільності як однієї з основних властивостей нервової системи людини, яка характеризує швидкість виникнення і припинення нервових процесів. Виділення такої характеристики майбутнього диспетчера видається, на нашу думку, є дуже важливим аспектом для вивчення його самостійності у навчальній діяльності.

Вибрана методика широко використовується в професійному консультуванні. Її проведення потребує від досліджуваного уважно послухати інструкцію та за лічені секунди виконати певні дії. Кількість правильних відповідей означає числу набраних балів і вказує на рівень інтелектуальної лабільності, а саме:

2. від 36 до 40 правильних відповідей свідчать про високу лабільність досліджуваного;
3. від 31 до 35 правильних відповідей показують середній рівень лабільності;
4. від 20 до 30 правильних відповідей означають низьку лабільність та значні труднощі у будь-якій діяльності.

Наступним методом дослідження самостійності курсантів-диспетчерів став природний експеримент, метою якого є визначення рівня розвитку самостійності в умовах опрацювання теми з навчальної дисципліни. Умовою для експерименту стало виконання навчального завдання, яке полягає в тому, щоб по заданій темі підготувати інформацію навчального характеру.

Інструкція для курсантів:

„Дається питання до теми. Вам необхідно використати необхідні джерела інформації й підготувати опорний конспект з того питання, яке випало саме Вам. Конспект слід виконати за таким планом:

- виділити основні поняття з питання та дати їх визначення;
- розкрити зміст кожного поняття;

- встановити зв'язки між поняттями».

Оцінювалася не тільки якість підготовлених конспектів, які аналізуються викладачем-учасником експерименту, а й процес виконання завдання, аналіз якого проводить експериментатор спільно з викладачами-експертами. Аналіз конспекту полягав у тому, щоб визначити його правильність та повноту виконання, за що й нараховуються відповідно від 3 до 1 балів: правильно та повно – 3 бали, правильно і неповно – 2 бали, неправильно – 1 бал.

З метою узагальнення та полегшення порівняння результатів, отриманих після проведення всіх вказаних методик, дані були уніфіковані, що дало можливість зробити висновок про рівень самостійності курсантів-диспетчерів у навчальній діяльності. На основі вказаних критеріїв та їх показників виділяються рівні самостійності курсантів-диспетчерів у навчальній діяльності: творчий, реконструктивний, репродуктивний.

Творчий, високий, рівень самостійності курсантів-диспетчерів у навчальній діяльності характеризується високим рівнем допитливості, що виявляється в пізнавальному мотиві, у прагненні до поглиблення знань, високим рівнем незалежності, здатності приймати самостійні рішення, обходитися без допомоги викладача, розвинутою критичністю, умінням виокремлювати позитивне та негативне в діях оточуючих, здатністю до пошуку різних способів дій, умінням виявляти ініціативу, висувати ідеї та реалізовувати свої починання. Курсант з творчим рівнем самостійності несе повну відповідальність за свої дії, виявляє наполегливість у досягненні мети, демонструє високий рівень інтелектуальної лабільності, що дає можливість швидко обробляти отриману інформацію та приймати обґрунтовані рішення.

Реконструктивний, середній, рівень самостійності курсантів-диспетчерів у навчальній діяльності репрезентується такими показниками, як вибіркоче прагнення до широти та глибини знань, недостатньо розвинута потреба у самопізнанні. Така особистість періодично звертається за допомогою до викладачів або старших товаришів, щоб виконати те або інше навчальне завдання, хоча у простій ситуації здатна взяти на себе відповідальність. Вона може виявити наполегливість за умови зовнішньої підтримки. Даний рівень характеризується середньою критичністю суб'єкта під час обробки отриманої інформації із зосередженням уваги насамперед на негативних сторонах будь-якого рішення. Рівень суб'єктивного контролю особистості є середнім, коли особистість за певні події свого життя бере відповідальність на себе, а за окремі – покладає на долю, випадок або оточуючих людей. Інтелектуальна лабільність суб'єкта з реконструктивним рівнем самостійності характеризується його здатністю приймати адекватне обставинам рішення, однак це потребує певного часу.

Репродуктивний, низький, рівень самостійності курсантів-диспетчерів у навчальній діяльності характеризується нерозвинутими допитливістю, незалежністю, критичністю та ініціативністю суб'єкта. Він не виявляє потреби до поглиблення знань, якщо цього не потребує навчальна ситуація, не здатен самостійно підібрати різні варіанти рішення завдання, частіше задоволений своїми результатами, хоча вони можуть бути недостатніми для діяльності майбутнього диспетчера. Низький рівень суб'єктивного контролю репрезентується домінуванням екстернальності у діяльності та життєвих подіях в цілому. Інтелектуальна лабільність курсанта з репродуктивним рівнем самостійності є низькою, що може обумовлювати складності в обробці інформації та прийнятті рішення. Така особистість не виявляє наполегливості в досягненні поставленої мети.

Таблиця 1

Узагальнені результати дослідження самостійності курсантів-диспетчерів другого та четвертого курсів у навчальній діяльності (n=160, у %)

Досліджувані	Метод дослідження	Рівні		
		Творчий, високий	Реконструктивний, середній	Репродуктивний, низький
Другийкурс	Анкетування курсантів	15,4	39,7	44,9
	Анкетування експертів	11,5	35,9	52,6
	Емпіричне дослідження	12,8	37,2	50
Четвертийкурс	Анкетування курсантів	22	43,9	34,1
	Анкетування експертів	15,9	37,8	46,3
	Емпіричне дослідження	18,3	48,8	32,9

Узагальнення даних, отриманих на основі самооцінки, експертної оцінки та емпіричного дослідження, дає можливість виявити певні тенденції в розвитку самостійності курсантів-диспетчерів в навчальній діяльності. Результати узагальнення представлені у таблиці 1.

Як видно з таблиці, курсанти оцінюють свою самостійність вище, ніж експерти та за результатами емпіричного дослідження. На нашу думку, така тенденція є досить закономірною, адже частіше суб'єкт схильний завищувати продуктивність та якість своєї діяльності. Викладачі, виступаючи в ролі експертів, виявили певну критичність до навчальної діяльності курсантів, особливо при порівнянні з даними емпіричного дослідження. Тобто вони визнали, що рівень самостійності майбутніх диспетчерів у цій діяльності є недостатнім для забезпечення її успішності, а згодом і результативності професійної діяльності. Така позиція викладачів свідчить про необхідність спеціального дослідження педагогічних умов розвитку самостійності курсантів у вищій школі.

Порівняння результатів анкетування курсантів та експертів з даними емпіричного дослідження показало їх певне неспівпадіння, що ми розглядаємо цілком природним явищем. Тому вважаємо, що для нашого дослідження нема необхідності об'єднувати отримані результати і визначати узагальнений рівень самостійності курсантів-диспетчерів у навчальній діяльності.

Висновки. На основі проведеного дослідження можна зробити висновок про те, що у більшості курсантів-диспетчерів самостійність у навчальній діяльності розвинута на репродуктивному (низькому) та реконструктивному (середньому) рівнях, що характеризується недостатнім проявом пізнавальних мотивів, а також допитливості, незалежності, критичності та ініціативності суб'єкта. Водночас професійна підготовка майбутніх диспетчерів повинна бути орієнтована на прояв самостійності в навчальній діяльності, що припускає посилення рис характеру особистості, способів її поведінки, вчинків і діяльності, суб'єктних здібностей, реалізацію себе через досягнення повноти самостійності в навчальній діяльності. Саме ці особистісні властивості курсантів мають бути предметом особливої уваги викладачів. Тому предметом подальшого дослідження стануть педагогічні умови проектування самостійності курсантів в умовах навчальної діяльності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бунеев Т. В. Развитие готовности в молодых офицеров-прикордонников до самостоятельного выполнения посадовых обязанностей : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 20.02.02 „Військова педагогіка та психологія” / Т. В. Бунеев. – Хмельницький, 2002. – 17 с.
2. Немов Р. С. Психология: учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений : в 3 кн. / Р. С. Немов. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – Кн. 3: Психодиагностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики. – 640 с.
3. Основы психологии : практикум / [Ред.-сост. Л. Д. Столяренко]. – Изд. 2-е, доп. и переработ. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2001. – 704 с.
4. Отчет (о промежуточном этапе работы) Российского Государственного Педагогического Университета им. А. И. Герцена по программе „Развитие и совершенствование системы государственных образовательных стандартов и тестирования”. – СПб, 2002. – 472 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Куліш Ірина Володимирівна – викладач кафедри іноземних мов Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету.

Олександр ЛАБЕНКО (Кіровоград, Україна)

НЕЛІНІЙНІ ФРАКТАЛЬНІ СИСТЕМИ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті розглядається проблема використання фрактальних систем у навчальному процесі із вивчення англійської мови студентами немовних факультетів, слухачами курсів.

Ключові слова: фрактал, фрактальні системи, навчальний процес, вища освіта.

The paper deals with the problem of usage of fractional system in English Language Teaching Process of students of nonlinguistic department, listener of class.

Key words: fractal, fractional system, teaching process, higher education.

Український народ, як ніколи раніше, після Майдану майже впритул підійшов до порогу хоч і досить жаданого, але ще доволі невідомого для багатьох – *альтернативного, англomовного світу*.

В той же час, для того щоб м'яко, майже нечутно відкрити двері у світ західного способу життя і спілкування, природно влитися в нього, потрібно не тільки зробити безвізовий режим для українців, стати Україною хоча б асоційованим членом Євросоюзу, але й терміново перебудувати стару адміністративно-бюрократичну систему навчання англійській мові на новій, демократичній основі. При цьому, відмітимо особливо, демократичну не тільки у підходах до навчання (технологіях, методах, прийомах тощо), але й демократичну за широтою охоплення населення України *новим*